

СОЦИНІАНСТВО В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ АНТАГОНІЗМІВ У РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ XVI–XVII ст. (ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ)

О.ЛАЗЬКО

Київський національний лінгвістичний університет

Анотація

У статті проаналізовано дослідження в українській історіографії, які так чи інакше дають змогу визначити роль соцініанства в суспільно-політичному житті Речі Посполитої. Дано оцінку значенню соцініанства в політичному житті держави, національних процесах в Україні та намічено подальші напрямки в дослідженні соцініанства у контексті суспільно-політичних процесів у Центральній і Східній Європі в XVI–XVII ст.

Ключові слова: соцініани, соцініанство, Річ Посполита, ранній протестантизм, протестантизм у Речі Посполитій, історіографія історії протестантизму.

Аннотация

В статье проанализированы исследования в украинской историографии, которые так или иначе позволяют определить роль социнианства в общественно-политической жизни Речи Посполитой. Дана оценка значению социнианства в политической жизни государства, национальных процессах в Украине и намечены дальнейшие направления в исследовании социнианства в контексте общественно-политических процессов в Центральной и Восточной Европе в XVI–XVII вв.

Ключевые слова: социниане, социнианство, Речь Посполитая, ранний протестантизм, протестантизм в Речи Посполитой, историография истории протестантизма.

Summary

This article analyzes the scientific research in Ukrainian historiography that allows us to determine the role of Socinianism in social and political life of the Commonwealth. As a result, the estimation of the value of Socinianism in the political life of the state, national processes in Ukraine and outlined future directions in the study of Socinianism in the context of social and political processes in Central and Eastern Europe in the XVI–XVII centuries.

Key words: Socinians, Socinianism, the Commonwealth, early Protestantism, Protestantism in the Commonwealth, historiography of the history of Protestantism.

В українській історіографії досліджень, присвячених протестантським течіям на території Речі Посполитої, не так багато, а спеціальних досліджень, які б зосередили свою увагу на окремих гілках протестантизму, майже немає. Це може бути пов'язано з тим, що в процесі досліджень складного і значущого для історії України періоду XVI–XVII ст., дослідники звертали увагу насамперед на православну церкву, яка відігравала надзвичайно важливу роль у збереженні національної ідентичності, а також уніатську церкву, створення якої спричинило розкол в українському суспільстві, і католицьку церкву як основного противника православ'я. На цьому тлі опинилася поза увагою відносно молода протестантська течія – соцініанство, яка між тим стала яскравим виразником духу Ренесансу та Реформації в Речі Посполитій. Зазнавши гоніння у багатьох країнах Західної Європи, воно знайшло притулок і з часом поширилося в Україні.

Як відомо, церковне життя у XVI–XVII ст. тісно перепліталася з багатьма сферами суспільного і духовного життя. Показово у цьому сенсі є роль соцініанства, яке посіло вагоме місце в поширенні гуманістичних і ренесансних ідей. Адже до поширення Контрреформації Польське королівство було країною, що у всій Європі славилася своєю віротерпимістю.

З посиленням гоніння на дисидентів в етнічній Польщі з огляду на католицьку реакцію, социніани знайшли притулок на Волині, де вони спиралися на місцеву магнатсько-шляхетську верству. Сюди були перенесені їхні освітні і культурні заклади, які дали можливість розгорнути цій течії активну діяльність в українському середовищі.

Серед українських досліджень, присвячених безпосередньо социніанству, слід виділити працю Ореста Левицького «Социніанство в Польше и Юго-Западной Руси»¹. У ній науковець ґрунтовно досліджує обставини виникнення течії, формування віровчення, долю социніанських общин у Речі Посполитій взагалі, та в Україні зокрема, обставини та причини занепаду социніанства. Хоча окремої уваги суспільно-політичному життю і ролі у ньому социніан автор не приділяє, він, однак, наголошує на ставленні социніан до влади у принципі: «По питанню щодо права користування владою социніани допускали, що оскільки усяка влада від Бога, тож християнам не є неприйнятним несення урядових обов'язків, аби тільки вони не суперечили заповідям Христа, – зауважує він. – Але в той же час вони виступали проти права користуватись зброєю для ведення війни та смертної кари. Християнину не заборонялося мати кріпаків, аби тільки власники не зловживали їх працею»². Автором простежується еволюція позиції социніан у цьому питанні, він констатує, що в процесі свого становлення їхні пастирі вважали неприйнятним займати державні пости та користуватися політичною владою. Вони вважали це несумісним із божими заповідями³.

Однак социніанство в Польщі поширювалося насамперед у шляхетському середовищі, для якого участь у державних справах була споконвічним правом. Маючи політичний вплив, можливо було ефективніше оберігати віру, тому при розробці догматики було зроблено відхід від початкової позиції.

О.Левицький дуже докладно проаналізував позицію социніан часів національно-визвольної війни під проводом Б.Хмельницького. Дослідник доходить висновку, що саме ці події відіграли фатальну роль у долі социніан, але водночас він відзначає, що козаки не керувалися ненавистю саме до представників цієї конфесії, а бачили в них насамперед представників польського шляхетського соціуму, проти якого було спрямоване вістря повстання, особливо на першому його етапі. О.Левицький відзначає, що социніанські автори не звинувачували український народ у переслідуваннях за віру, а навпаки, вважали, що це справедлива помста народу за проявлені жорстокість, панське свавілля і беззаконня⁴. Хоча в кінці своєї праці О.Левицький зазначає, що одним з найбільших прорахунків социніанства було те, що воно зовсім не культивувалось у народних масах⁵.

Подальший розвиток національно-визвольної війни, послаблення Речі Посполитої призвели до вторгнення на її терени шведів. У цих умовах зазнали гоніння протестанти взагалі і социніани зокрема. О.Левицький зазначає, що почалися масові переслідування социніан з боку католиків у часи шведського «потопу», що штовхнуло дисидентів до переходу на бік шведів. Швеція була протестантською країною, і протестанти Речі Посполитої сподівалися на захист у короля Карла X. Католицька партія не забарилася звинуватити социніан у державній зраді і невдовзі вийшов указ про вигнання їх з країни⁶. Таким чином, події середини XVII ст. у Речі Посполитій призвели до трагічних наслідків для социніан.

Досліджуючи історію социніанства, не можна оминати статтю В'ячеслава Липинського «Аріанський соймик у Киселині»⁷. У ній автор розглядає епізод з життя социніан на Волині, що мав місце одразу після вигнання їх з Польського королівства. На цьому з'їзді був складений лист на адресу великого гетьмана литовського Криштофа Радзивілла із проханням заступитися за социніан Речі Посполитої. В.Липинський перераховує присутніх на соймикі представників руху та покровителів социніанства в Україні. Крім того, він також зосереджує свою увагу на створенні у Киселині академії, яка була перенесена сюди з Ракова. Політичному аспекту питання, на жаль, приділено менше уваги. Але і з тієї інформації, яку надає дослідник, можна зробити певні висновки і накреслити подальші аспекти дослідження.

Стаття В.Липинського засвідчує тісний зв'язок релігійного життя із суспільно-політичним процесом у Речі Посполитій. Адже навіть така впливова постать, як К.Радзивілл, під чийм управлінням перебувала Литва і який співчував соцініанам, не намілювався виступити проти клерикально-католицької партії, щоб заступитись за соцініанських протестантів.

В.Липинський констатує, що соцініани активно обстоювали право на свободу совісті і виступали проти брутальних форм поневолення та закріпачення нижчих верств суспільства. Водночас співчуття селянству не набрало, на думку В.Липинського, послідовних і чітко окреслених форм. О.Левицький, зокрема, стверджує, що однією з основних причин поразки соцініанства була саме невизначеність його ставлення до закріпаченого селянства. М.Грушевський також констатує байдужість соцініан до цього питання. Всі дослідники відмічають, що соцініанство мало найбільше прихильників саме серед шляхти, соціальна позиція яких виключала радикальне покращення становища селян. Варто пам'ятати також те, що ця конфесія була відносно молодою і низка аспектів віровчення в соціальному контексті ще не була опрацьована.

Цікавим моментом для нас є те, що В.Липинський пише про контакти соцініан із Лжедмитрієм I. Але згадок про ці контакти вкрай мало. Тому це питання здається нам перспективним для подальшого дослідження ролі соцініан у суспільно-політичному житті Речі Посполитої. Більш того, тут можна простежити вихід соцініан на міжнародну арену.

До цього аспекту пізніше звертається В.Ульяновський у своїй праці «Лжедмитрій I та Україна»⁸. Дослідник високо оцінює рівень освіти Лжедмитрія, звертає увагу на його прогресивні погляди, як для тогочасного суспільства Московської Держави. В.Ульяновський пов'язує еволюцію світогляду Лжедмитрія I з його перебуванням на території України. Віддаючи належне здібностям Самозванця і його потягу до знань, він відзначає, що процес європеїзації його свідомості розпочався саме в Україні, оскільки тут, в Острозі, він почав своє знайомство з передовими ідеями, мав можливість спілкуватися з викладачами Острозької академії і відомими культурними діячами того часу⁹. Важливу роль тут відіграли соцініани, які користувалися протекцією Костянтина-Василя Острозького і жили у його володіннях. Лжедмитрій проводив багато часу у розмовах із соцініанами і виявив неабияке зацікавлення їхніми ідеями¹⁰. В.Ульяновський також пише про перебування Самозванця у Гощі, одному з основних центрів соцініанства на території України. Тут зміцнились його зв'язки з соцініанами, він навчався в місцевій школі, ближче знайомився з основами віровчення. В.Ульяновський зазначає, що зв'язки Лжедмитрія I із соцініанами підтримувалися і потім¹¹. Коли Лжедмитрій зайняв престол у Москві, то волинські аріани надіслали до нього посольством на чолі з Матвієм Твердохлібом. Мета місії достеменно невідома, але дослідник припускає, що вони переслідували місіонерські цілі¹². Більш того, В.Ульяновський вказує на зв'язки самозваного царя із польською антикоролівською партією, яку також підтримували соцініани. У планах цього угруповання була детронізація Сигізмунда III і покликання на престол Речі Посполитої Лжедмитрія I. Однак ці плани не вдалося здійснити через загибель останнього під час повстання¹³. Але ці відносини є дуже показовими. Соцініанство мало неабиякий потенціал як релігійна та ідейна течія, а соцініани прагнули впливати на суспільно-політичне життя в державі.

Певну увагу соцініанам в Україні приділяє В.Липинський у своїй відомій праці «Україна на переломі»¹⁴. Він, зокрема, констатує, що низка шляхетських родин, які сповідували соцініанство, були позбавлені усіх урядів, маєтків і зазнали «інфамії» з боку польського уряду. В.Липинський звертається до постаті Юрія Немирича, визначного політичного діяча того часу, одного з найбагатших магнатів в Україні, який водночас став лідером соцініанства та одним з наймогутніших його заступників. Автор дає високу оцінку постаті Ю.Немирича і відзначає його європейську освіченість, боротьбу «з тодішньою католицькою демократично-шляхетською більшістю в Річпосполитій».

В.Липинський всебічно аналізує причини повороту Ю.Немирича, «власника 12 містечок і більше, чим 50 сіл», на бік Б.Хмельницького і наголошує, що до цього його спонукала державотворча діяльність козацького гетьмана, яка притягала до себе численних представників української аристократії. Остання не хотіла миритися із пануванням магнатсько-шляхетської католицької системи і пов'язувала свою долю з молодою козацькою державою. Особливий інтерес становить висвітлення посередницької діяльності Юрія Немирича між лідерами протестантського світу (шведський король Карл X, Я.Радзивілл) та Б.Хмельницьким, спрямованої на формування антикатолицького союзу країн Центрально-Східної Європи. В.Липинський підкреслює, що прибуття Ю.Немирича в Чигирин на початку 1657 р. «було нормальним явищем, яке завершення процесу формування Державного і органічного сполучення всіх частин української Нації собою знаменувало»¹⁵. Характер козацької державності в останні роки Хмельниччини дав можливість соцініанам відчутти себе складовою частиною українського державотворчого процесу.

Але вже пізніше В.Липинський переосмислює роль протестантів. Соцініанство відіграло позитивну роль в українському національно-державному і культурному процесі постілки, оскільки воно зберігало свій зв'язок з безумовними національними цінностями, незалежно від традиційної для України церковної приналежності. Саме тому навернення соцініанина Ю.Немирича на православ'я і включення його в національно-державницьке відродження козацької України було закономірним явищем. На цю обставину вказав В.Липинський у своїй праці «Релігія і церква в історії України»¹⁶.

«Врешті серед протестантських сект на Україні найменше зла приносять ті, серед яких протестантський принцип вільної думки і вільної критики не нищить в корінь зв'язку з тими самотніми здержуючими та дисциплінуючими цінностями, що уявляють із себе для національної культури України традиційні, ієрархічні і догматичні, православна та католицька церкви, – зазначає він. – В протилежному разі протестантське вільнодумство вириває своїх визнавачів з українських корінів національних, та веде їх до повного декласування і в результаті до повної денационалізації. Історія українського різновірства в XVI–XVII ст. з його найвидатнішим представником Юрієм Немиричем, що во ім'я українства вирікся в кінці свого вільнодумного аріанства, може дати для цього багато ілюстрацій»¹⁷.

Михайло Грушевський констатує обмежений вплив соцініанства на політичне життя в Україні. Але він віддає належне ролі протестантів, у тому числі і соцініан, у протистоянні католицькій реакції. Їхня підтримка православних проявилася і в ході підписання Берестейської унії, яка становила значну загрозу для православної церкви і дуже послабила її позиції, зчинивши внутрішній розкол. Зіштовхнувшись з однаковою проблемою утисків з боку католицької церкви, що користувалася підтримкою держави, православні і протестанти пішли на союз. «Поміч протестантів була тим більш потрібна православним, що серед самої православної суспільності, так однодушно настроєної против унії зпочатку, помітне було ослаблення, малодушність, переходи в стан уніатсько-католицький»¹⁸.

М.Грушевський висвітлює намагання об'єднати церкви у 1599 році під час з'їзду у Вільно: «Весною 1599 р. стався в Вильні з'їзд православних і протестантів, магнатів і шляхти. З протестантської сторони задумано рід релігійної унії з православними... Острозький відкликнувся на сей плян дуже симпатично... Але православні духовні були настроєні більш розважно і поспішили прохолодити солом'яний запал князя. Вони заявили, що православні не можуть робити ніяких уступок, і злука можлива тільки така, що протестанти приймуть православні догмати, і що взагалі ніяке порозуміння не можливе без згоди й уповажнення царгородського патріарха. Рішено отже вислати до патріарха лист від протестантських настоятелів, з прошенням, щоб патріарх з свого боку помагав сій злуці, а тим часом прийшлося обмежитися уложенням союзу політичного. Протестанти й православні зв'язалися в формальний

союз – конфедерацію»¹⁹. Через догматичні розбіжності цей союз не дав очікуваних результатів. Але цей епізод засвідчує дуже важливий момент – соцініани чудово розуміли суспільно-політичну ситуацію в державі і прагнули долучитися до її вирішення.

У своїй праці «З історії релігійної думки на Україні»²⁰ М.Грушевський серед відомих представників соцініанства відзначає насамперед Юрія Немирича. Однак він зауважує, що в ариан не було настільки могутніх покровителів, щоб вони змогли захистити течію у часи реакції, й доходить висновку, що на території України реформаційний рух не знайшов «скільки небудь енергійних та рішучих прихильників»²¹. І все ж М.Грушевський вважає, що серед волинської шляхти протестантські ідеї були настільки розповсюджені, що це викликало серйозне занепокоєння у представників православної церкви.

Оцінює він соцініанство відповідно до своїх поглядів на історію України та роль у ній різних верств населення. Іншими словами, у своїй оцінці він керується лише тим, що соцініанство залишалося шляхетським віросповіданням і не спиралося на народні маси й українські традиції. Але він віддає належне допомозі протестантів, зокрема соцініан, у боротьбі православних проти унії.

До соцініан М.Грушевський повертається у ще одній своїй праці – «Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці»²², у якій він приділяє увагу насамперед внеску представників цього віросповідання у культурне життя України.

Варто зазначити, що попри досить критичне ставлення М.Грушевського до ролі протестантів в українській історії, дослідник віддав належне їхній участі у справі протистояння підписанню Берестейської унії. Вчений пов'язує участь соцініан у тогочасних бурхливих подіях з діяльністю Костянтина-Василя Острозького, який показав себе одночасно палким захисником православ'я і водночас напрочуд толерантною та всебічно освіченою людиною. Відомо, що він був також заступником ариан. У часи боротьби з унією він закликав протестантів у союзники проти загрози, що нависла з боку католицької реакції: «В серпні (21–26), – зазначає М.Грушевський, – відбувався з'їзд протестантів Польщі і Литви в Торуні; на сей з'їзд Острозький вислав свого посланця з грамотою, де сповіщаючи зібраних... про приступленне владиків до унії, ...та висловлюючи переконання, що православні повинні йти разом з протестантами проти католицьких інтриг і нелояльного поведіння короля, що ломить свою присягу релігійної толеранції, взивав протестантів до спільної й солідарної акції з православними. Князь запевняв їх, що ...потрапить привести з собою коли не двадцять, то напевно п'ятнадцять тисяч людей; пани-протестанти з Литви потраплять також поставити значні сили...»²³.

М.Грушевський подає чимало фактичного матеріалу у IX–X томах своєї «Історії України-Руси» про згаданого вище Юрія Немирича. Він розкриває роль цього діяча у формуванні українсько-шведсько-угорського союзу у другій половині 50-х років XVII ст. Ще активнішою була роль українського магната в цьому контексті після смерті Б.Хмельницького, коли утверджувалися нові політичні реалії в Чигирині після укладення Гадяцького договору. М.Грушевський характеризує Ю.Немирича як людину «широких ліберальних поглядів, великої європейської освіти, безпосереднє обізнаною з західними політичними і культурними формами життя»²⁴. Звичайно, на вироблення такої суспільної позиції одного з творців Гадяцької угоди вплинула його тривала й активна діяльність у таборі соцініан Речі Посполитої. Без сумніву, ця течія справила вплив на формування світоглядних позицій багатьох українських політичних діячів доби Хмельниччини і після неї, внесла надзвичайно цінний культурно-цивілізаційний фермент в українське державотворення кінця 50-х років XVII ст.

Постать Юрія Немирича привертала також увагу українських зарубіжних істориків. Серед них варто відмітити М.Брика, перу якого належить праця «Юрій Немирич на тлі історії»²⁵. Окремий розділ її присвячений релігійним переконанням Ю.Немирича і його діяльності

як захисника социніан. Дослідник пише, що той «не щадив ні грошей, ні свого здоров'я в обороні своїх співвіруючих братів»²⁶. Уважно М.Брик поставився до аналізу впливу релігійних переконань цього видатного діяча на політичну діяльність. Його, схоже, не лякали переслідування з боку ворогів та протистояння владі. Навіть після вигнання аріан з Польщі він надавав їм притулок: «Релігійних фанатиків боліло найбільше те, що Немирич дав у своїх мастках на Україні притулок аріянам з Польщі, засудженим на баніцію. Маючи своє власне військо, Немирич зумів їх оборонити від переслідування»²⁷. Після переходу на бік Б.Хмельницького Ю.Немирич повернувся до православ'я, однак накопичений цивілізаційно-культурний і політичний досвід социніан був використаний для утвердження європейського характеру нової козацької держави.

Зі зміною суспільно-політичної ситуації в Україні наприкінці 1980-х років з'явилася можливість суттєво розширити проблематику і характер досліджень української історії. З огляду на це варто відзначити працю «Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні»²⁸. Це одне з найбільш ґрунтовних досліджень, присвячених формуванню і розвитку социніанства на території Речі Посполитої. Насамперед увага у ній приділена особливостям віровчення социніан, яке пов'язується авторами із особливостями формування їхнього політичного світогляду, проаналізовані фактори, які вплинули на процес формування у суспільному середовищі Речі Посполитої нового вчення, яке багато в чому випередило свій час. Висвітлено також розвиток поглядів на участь християн у політичному житті держави. Дискусії стосовно того, чи мають социніани брати участь у політичному житті і обіймати державні посади, не вщухали навіть у першій половині XVII ст. Але водночас зазначено, що серед социніан було багато представників шляхти, які обіймали керівні посади у державі²⁹.

Автори докладно розглянули теоретичні засади социніанства і проаналізували роль цієї конфесії у розповсюдженні реформаційних і гуманістичних ідей в українському суспільстві, відзначили величезний внесок социніан у розвиток освіти, науки, літератури, книгодрукування. Роль представників цієї протестантської течії розглянуто на прикладі Юрія Немирича та його родини, які зробили надзвичайно багато для розвитку социніанства. Насамперед приділено увагу його політичній діяльності у контексті подій Національно-визвольної війни під проводом Б.Хмельницького. В результаті автори дійшли важливого висновку: «Безперечно, ідея Немирича про державу як федеративний союз республік сама по собі була прогресивною і могла виникнути в умовах Польщі й України лише з позицій социніанства, опозиційного щодо тогочасного церковного і державного устрою. Ця ідея виходила з теоретичного осмислення наявної політичної ситуації в Україні, з її козацькою демократією, без царя і короля. Але йдучи на поступки польським феодалам, була суперечливою щодо конкретного виразу і засобів втілення. Ранньобуржуазна за своїм змістом, вона не могла бути реалізована в тогочасних історичних умовах, коли в Польщі панували магнати і шляхта, перемогла контрреформація, а в Росії ствердилось самодержавство, що набувало абсолютистського характеру»³⁰. Таким чином, релігійні переконання вплинули на формування суспільно-політичних ідеалів Ю.Немирича.

Значний внесок у вивчення протестантизму та його течій зроблено В.Любашенко. У своїй праці «Історія протестантизму в Україні»³¹ вона розглядає взагалі історію протестантизму на теренах України, окремий розділ присвятивши антитринітаризму та социніанству. Основну увагу вона зосередила на формуванні течії, особливостях віровчення, історичній долі социніанства, його ролі у культурному житті України. Згадується також про Юрія Немирича як визначного політичного діяча України і про долю аріан у середині XVII ст., тобто про обставини занепаду віровчення на території України.

Серед сучасних досліджень социніанам було приділено певну увагу у десяти томній праці «Історія релігії в Україні». У п'ятому тому, присвяченому історії протестантизму, розглядається історія социніан, особливості формування віровчення з його основними положеннями,

з історією течії на території Речі Посполитої³². В роботі наводяться факти, які засвідчують участь соцініан у суспільно-політичному житті країни, у справах унії, їхню долю у часи визвольної війни Б.Хмельницького. Зрештою зроблений висновок, що зовсім не повстання послужило причиною занепаду соцініанства, а скоріше Контрреформація.

Окрему увагу соцініанам приділяє М.Довбищенко у монографії «Волинська шляхта у релігійних рухах кінця XVI – першої половини XVII ст.»³³. Дослідник відзначає, що протестанти наприкінці XVI – у XVII ст. були політичними союзниками православних у їхній боротьбі з католиками та уніатами³⁴. У часи підписання Берестейської унії соцініани виступали союзниками православних. Дослідник докладно розглядає боротьбу навколо Берестейської унії та участь у ній соцініан. М.Довбищенко доходить висновку, що союз протестантів і православних був переоціненим, а спроба об'єднати церкви у 1599 р., про яку йшлося вище, була в принципі нездійсненою³⁵.

Поряд із цим автор згадує і про конфлікти між союзниками. Незважаючи на спільні інтереси, представники двох течій проявляли один до одного релігійну нетерпимість, хоча і намагались іти на компроміс заради спільної справи. «Політична доцільність в даному випадку брала гору над релігійними почуттями, – зазначає М.Довбищенко. – Характерною в цьому сенсі була позиція захисника православ'я князя Костянтина Острозького, який підтримував дружні стосунки із своїм зятем Яном Кішкою, дарма, що останній у власних маєностях обертав православні церкви на аріанські збори... В результаті в регіоні склалася ситуація, коли судові позови з приводу навернення до аріанства християн східного і латинського обряду, а також щодо фактів осквернення християнських святинь, надходили з боку римокатоликів та уніатів при дипломатичній мовчанці православних»³⁶.

М.Довбищенко розкриває становище соцініан у часи переслідувань, вигнання з Польщі і перебування на Волині, зазначаючи, що «“міграція” соцініан з Ракова в інші регіони Речі Посполитої, в тому числі і до Киселина, і тим паче їх успішна діяльність на нових теренах, не входила в плани ідеологічних противників аріанства... Зміцнившись організаційно та ідейно після невдалих сеймів 1632–1633 рр., “католицька партія” в сенаті взяла твердий курс на остаточне викорінення цього найрадикальнішого крила протестантизму... З цією метою влада пішла на екстраординарні кроки, не зупиняючись перед порушенням священного для шляхти права патронату»³⁷. Тобто таким чином ми бачимо, що в державі виникла ситуація, коли клерикально-католицька партія мала такий вплив, що могла змусити владу порушувати права шляхти. Оскільки на той час центр соцініанства був на Волині, то і ці суворі заходи торкнулися насамперед волинської шляхти. Це не могло не викликати обурення не лише тих, хто безпосередньо постраждав від цих заходів, а й їхніх сусідів, які чудово розуміли, що така ситуація може слугувати певною мірою небезпечним прецедентом, що вже на вищому рівні потурають переслідуванням за віру і порушенню задля цього споконвічних прав шляхти.

При цьому М.Довбищенко відзначає, що не лише протестанти потерпали від свавілля ортодоксальних католиків, а й представники католицької конфесії піддавалися нападкам з боку протестантів, зокрема ще до вигнання соцініан з Польщі. Як приклад можна навести конфлікт, який мав місце у володіннях панів Сенют, де довгий час тривало протистояння між протестантами та домініканцями. Як зауважує М.Довбищенко, боротьба велася із застосуванням усіх можливих заходів, аж до ув'язнення підданих католицького віровизнання, яким соцініани забороняли відвідувати місцевий домініканський монастир. Документи свідчать, що протестанти досить активно діяли проти католиків і, обстоюючи свої релігійні інтереси, самі демонстрували нетерпимість до опонентів³⁸.

З огляду на все вищесказане, можна зробити певні висновки. Невелика кількість досліджень, присвячених участі соцініан у суспільно-політичному житті Речі Посполитої взагалі і України зокрема, можна пояснити цілою низкою факторів. У XVI–XVII ст. соцініанство було досить

молодою релігією і просто не встигло утвердитись на території держави. Не можна говорити навіть про остаточно сформовану догматику, не кажучи вже про виразну роль соцініанства у суспільно-політичному житті. На це звертає увагу, наприклад, О.Левицький.

Слід констатувати, що соцініанство не могло відіграти в українській національно-визвольній боротьбі ту роль, яку відігравали інші протестантські течії в Європі. Йдеться про роль національної церкви, що слугує опорою і подекуди прапором у боротьбі за незалежність. В Україні цю роль вже виконувало православ'я, яке давно закріпилась на її теренах. У свою чергу, соцініанство було надто слабким і не зуміло завоювати довіру широких верств українського суспільства. Воно користувалося підтримкою лише з боку певних верств української шляхти і у складній історичній ситуації навряд чи воно могло розраховувати на більше. Його доля у часи Національно-визвольної війни виявилася трагічною. Лише окремі послідовники віровчення, як, наприклад, Юрій Немирич, перейшли до православ'я, щоб повернути собі довіру українського народу. В цілому дослідники розглядають цю постать як державного діяча, залишаючи поза увагою його релігійні уподобання, які визначили значною мірою і характер його політичної діяльності. Взагалі соцініанство в Україні як духовне, культурне і суспільне явище, його вплив на суспільні процеси, особливо в останні роки гетьманування Б.Хмельницького, його роль у політичному протиборстві в Центральній-Східній Європі, зокрема творенні Гадяцької угоди, потребує подальшого поглибленого вивчення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

- ¹ *Левицький О.* Соцініанство в Польше и Юго-Западной Руси в XVI–XVII вв. – К., 1882. – 95 с.
- ² Там само. – С.23.
- ³ Там само. – С.15.
- ⁴ Там само. – С.77.
- ⁵ Там само. – С.95.
- ⁶ Там само. – С.78.
- ⁷ *Литинський В.* Аріяньський соймик у Киселині на Волині в маю 1638 року // Записки НТШ. – Т.96. – С.41–57.
- ⁸ *Ульяновский В.И.* Лжедмитрий I в связи с историей Украины и г. Киева: Указатель. – К., 1991. – 130 с.
- ⁹ Там само. – С.7.
- ¹⁰ Там само. – С.8.
- ¹¹ Там само. – С.10.
- ¹² Там само. – С.25.
- ¹³ Там само. – С.27.
- ¹⁴ *Литинський В.* Україна на переломі 1657–1659: Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті. – Відень, 1920. – 304 с.
- ¹⁵ Там само. – С.216.
- ¹⁶ *Литинський В.* Релігія і Церква в історії України. – Нью-Йорк, 1956. – 111 с.
- ¹⁷ Там само. – С.63.
- ¹⁸ *Грушевський М.* Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – Т.6: Житє економічне, культурне, національне XIV–XVII віків. – К., 1995. – С.569.
- ¹⁹ Там само. – С.568–569.
- ²⁰ *Грушевський М.* З історії релігійної думки на Україні. – Львів, 1925. – 192 с.
- ²¹ Там само. – С.68.
- ²² *Грушевський М.* Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці. – К., 1912. – 248 с.
- ²³ *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т.5: Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XVI–XVII в. – К., 1994. – С.593–594.

- ²⁴ Там само. – Т.10. – К., 1998. – С.286.
- ²⁵ Брик М. Юрій Немирич на тлі історії України. – Лоссер, 1974. – 152 с.
- ²⁶ Там само. – С.28.
- ²⁷ Там само. – С.33.
- ²⁸ Нічик В.М., Литвинов В.Д., Стратій Я.М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI – початок XVII ст.). – К., 1990. – 384 с.
- ²⁹ Там само. – С.116.
- ³⁰ Там само. – С.123.
- ³¹ Любащенко В. Історія протестантизму в Україні [Електронний ресурс]. – К., 1996. – Режим доступу: http://anabaptist.ru/obmen/hystory/ist1/files/books/book_005/0100_t.html
- ³² Історія релігії в Україні: У 10-ти т. / Редкол.: А.Колодний (голова) та ін. – Т.5: Протестантизм в Україні / За ред. П.Яроцького. – К., 2002. – 424 с.
- ³³ Довбищенко М. Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI – перша половина XVII ст.). – К., 2008. – 882 с.
- ³⁴ Там само. – С.460.
- ³⁵ Там само. – С.99.
- ³⁶ Там само. – С.466.
- ³⁷ Там само. – С.413.
- ³⁸ Там само. – С.464.